

ENTORN DE LA LLENGUA DEL *TIRANT LO BLANC*

ANTONI FERRANDO
Universitat de València

Tot i tractar-se d'una obra cabdal de la nostra literatura i d'una de les fonts literàries més riques per a l'estudi de la llengua del segle XV, el *Tirant* encara no ha estat objecte de cap anàlisi lingüística sistemàtica, com han reclamat, entre d'altres, Martí de Riquer i Joan Coromines, els dos únics filòlegs que n'han avançat unes observacions globals en aquest sentit. A part l'estudi de les perífrasis verbals amb *estar* i *anar* realitzat per Max Wheeler, tampoc no hem pogut comptar fins fa poc amb cap altra monografia que en pal·liés parcialment aquests dèficits. L'absència d'una edició crítica, potser l'extensió considerable del text i la superposició d'importants retocs i afegits que n'alteren la coherència lingüística interna podrien explicar la poca fortuna del *Tirant* com a objecte d'estudi lingüístic. L'edició que prepara Albert Hauf obrirà noves perspectives per aquest costat. Mentrestant, disposem ja d'una edició experimental de les *Concordances* del *Tirant* (1983), obtingudes per Joaquim Rafel i Teresa Cabré en el marc del projecte d'investigació d'informàtica lingüística "Prospecció Automatitzada de Textos Catalans" de la Universitat de Barcelona. El buidat del text s'ha fet a partir del facsimil (1967) de l'incunable que posseeix la Hispanic Society of America de Nova York. Els primers resultats no s'han fet esperar: Joan Perera n'ha tret tots els usos de les preposicions *a*, *amb* i *en* i n'ha publicat ja les conclusions (1986-1987).

Segons declara Martí Joan de Galba al colofó del *Tirant* (1490), l'autor, Joanot Martorell, "per mort sua, no en pogué acabar de traduir sino les tres parts" i ell, a precís d'Isabel de Lloris, hagué d'incorporar-hi la traducció de la "part quarta, que és la fi del llibre". Galba no en va poder contemplar l'edició, ja que morí el 27 d'abril de 1490 i el *Tirant* s'acabarà d'imprimir fins el 20 de novembre d'aquell any.

No s'ha conservat cap manuscrit del *Tirant* i, per tant, qualsevol estudi lingüístic que se'n faça haurà de partir necessàriament de l'edició de 1490 i haurà de prendre nota de les afirmacions de Galba. Així doncs, el *Tirant* hauria conegut dues redaccions: la de Martorell, datable entre 1470 i 1468, i la de Galba, entre 1468 i 1490 com a dates límit. Com siga que les edicions catalanes i valencianes més antigues en distribueixen el contingut en 487 capítols, ens haurem de guiar, en principi, per l'edició castellana de 1511 per conèixer la

correspondència entre les "parts" pretesament originals i els "capítols" de l'editor, atribuïbles a Galba. Segons aquesta edició, la primera part comprén del capítol I al 99, la segona, del 100 al 116, la tercera, del 117 al 298, i la quarta, del 299 al 487. Per tant, Galba, hauria traduït els 189 últims capítols. Tanmateix, les coses no són tan simples com ell ens vol fer creure. Martí de Riquer, basant-se en indicis de caracter textual, afirma una intervenció progressiva de Galba: el text rigorosament original de Martorell arribaria al capítol 348; del 349 al 415, la manipulació de Galba es limitaria a introduir conceptes propis i potser algun capítol sencer; del 416 al final, la responsabilitat del conjunt seria ja seua, si bé amb alguns fragments, com els capítols 431-439, que podrien atribuir-se a Martorell.

Joan Coromines considera la hipòtesi de Riquer una adquisició definitiva, però postula una "anàlisi detinguda de l'estil i maneres dels dos autors" per precisar-ne més la responsabilitat de l'un i de l'altre. Segons Coromines, la prosa de Galba es caracteritzaria per l'abús d'epítets anteposats ("prospera mar") redundants ("dolorosamentació"), per la col·locació del verb infondo ("per la ma la pres"), per la profusió de cultismes ("caliditat", "herètica pravitat") i de cites erudites dels clàssics i de la patristica, pel llenguatge emfàtic, farragós i feixugament declamatori ('virtut d'animo viril prudentment discemeix deure cessar l'amargosa ansietat') i pel recurs al plagi servil i a la fraseologia renaixentista. Amb aquests elements, Coromines atribueix a Martorell la primera (1-99) i la segona (100-116) parts, es a dir, la dels episodis a Anglaterra, Sicília i Rodes, i també tota o quasi tota la tercera part (117-298), llevat d'algun parlament interpolat, és a dir, la de l'Imperi grec, mentre que la quarta (299-413) i l'epíleg (414-487), és a dir, la del nord d'Àfrica i la del retorn a Constantinoble respectivament, serien de Galba tret d'alguns capítols sencers o quasi sencers (299-308) i de fragments importants fins a capítol 325, especialment el 315. Francesc de Borja Moll assenyala precisament al capítol 325 com a inici de la intervenció de Galba. en fer notar la desaparició dels refranys i l'eliminació gairebé total de les expressions típiques de Martorell: "parla en estil de semblants paraules" o "féu principi a paraules de semblant estil".

En un article recent (1987), Rafael Bosch ha proposat, en contra de l'opinió prevalent, que cal atribuir a Galba la major part del *Tirant*. Martorell hauria redactat exclusivament els capítols 1-41 i parcialment del 42 al 97. A partir del 98, la redacció seria ja només de Galba, si bé amb elements presos de Martorell fins al capítol 157. Bosch argumenta que la contradicció entre dues visions oposades davant la guerra, l'amor, la religió, la riquesa i les relacions personals, entre altres conceptes, no sols confirma l'autoria dual del Tirant sinó que permet traçar la divisió entre la part de l'un i la de l'altre.

Una cosa és ben segura: la preparació de tot el material per a la impremta, incloent-hi el colofó, s'ha d'atribuir a Galba. Com que en l'inventari de béns d'aquest s'esmenten dos manuscrits del Tirant —"Item, un llibre cubert de pergamí apellat *Tiran*" i "Item, n'hi ha un altre, tot acabat, lo qual tenen per original los estampadors e per lo qual ne tenen a donar dotze volums, com sien estampats"—, sembla raonable sospitar que el primer podria ser l'original de Martorell, o una de les còpies més antigues, i el segon, el que Galba lliurà als impressors. Ara bé, ¿fins a quin punt el manipula Galba? Si he de dir la meua en aquest sentit, insistiria, com fa Coromines, en la necessitat d'estudiar lingüísticament el text, bo i advertint que la profusió de plagis, sovint quasi literals, És un factor a tenir sempre present.

Els anys transcorreguts entre la redacció de Martorell i la de Galba no passaren debades per als gustos literaris i les preferències lingüístiques. Bastarà un exemple per comprovar-ho. Mentre Martorell usa al proleg 'girar' i "expondre" per indicar l'hipotètic

pas de la llengua originària a la terminal, al colofó Galba repeteix tres vegades el verb "traduir", d'introducció recent. En aquest sentit, l'examen atent de les esmentades *Concordances* es revela ben útil. Ara ens n'hem de limitar a uns breus apunts.

La separació de les dues parts del Tirant és particularment difícil d'escatir en el cas de les grafies, ja que un bon nombre d'alteracions s'han d'atribuir als impressors. Tot i amb això, el tall hi és perceptible. Així, mentre als 236 primers capítols es donen 18 casos d'augmentar i 27 d'augmentar, el 76 casos posterior apareixen sistemàticament sense; mentre tots els exemples de *batailla* (cap. 155), *taillar* (19), *treball* (234), *vermeilles* (67) i similars i gairebé tots els d'*atxa* (233), *penatxos* (148), *xaperia* (41), *xarnera* (72) i similars són anteriors al capítol 237, els que duen *ll* i *ch* respectivament es distribueixen per tot el llibre. Els casos de reprotxar (51) / reprochar (59) i de porxe (234) / porche (236), que apareixen tan propers, poden il·lustrar molt bé aquest estat vacil·lant, que tornem a veure, per raons ben diferents, en les alternances del tipus segueixca (60) / distribuesquen (477) / *restituïxquen* (138) o en *elegesch* (208) / *mereixch* (99).

Dins de la morfologia verbal, predomina la desinència -e per a la primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació. Els casos sense desinència són rars en les dues últimes parts. Adorar, per exemple, presenta ador als capítols 83 i 161, però els set casos restants, que apareixen a partir del capítol 213, fan sempre adore. En canvi, desinències com les d'*amau* o *haveu* o les formes fortes del perfect hagué o volgués repeteixen sistemàticament en tot el llibre.

El contrast lèxic és ben visible en el cas de *marre* (73, 117), amb dos exemples, enfront de *martir*, amb deu exemples distribuïts per tot el llibre, o també en els 28 exemples de *coratge*, que es concentren majoritàriament en les tres primeres parts, enfront dels 107 exemples d'*ànimo*, d'ús general. Tro apareix exclusivament al capítol 54; altrament constatem sempre fins. *Alendar* només figura al 231. Si bé els mots més arcaïtzants predominen en les parts atribuïdes tradicionalment a Martorell, la modernització lèxica —generalment en forma de llatinismes— recorre tot el Tirant. Comentant el plagi de la versió catalana de la *Lletra de reals costums* de Petrarca (cap. 128), Riquer ja va fer notar que l'autor hi substituï els verbs *cuidar*, *glac*, *costuma*, *paor* i *gitar* per *pensar*, *gel*, *costum*, *temor* i *llançar*. Per això no ens pot estranyar la preferència més o menys sistemàtica per *ajudar*, *bodes*, *núpcies*, *clero*, *estrado*, *modo*, *triümf*, *superbo*. A la llista de modernitzacions lèxiques s'han d'afegir castellanismes com el discutit *coixo* (21, 58, 100, 357), italianismes *competo*, *sacomano*, i francescismes com *clotxa*, *porsavant*.

Quan la dicotomia no és entre variant arcaïca / variant moderna sinó entre preferència general / preferència valenciana, la frontera autorial s'esvaeix completament. És relativament freqüent l'ús sistemàtic de les preferències o variants formals més generalitzades, com ara *encalçar*, *ombra* i *tesor*, tot i que les formes valencianes més corrents podrien ser ja *acaçar*, *sombra* i *tesor* respectivament. Sortir hi és usat amb l'accepció semàntica primigènia i general: "lo hi partí en dues parts fins els muscles e sortí-li lo cervell" (239). Però la norma és l'alternança, en diverses proporcions, amb les preferències i variants formals valencianes o l'ús exclusiu d'aquestes, generalment comunes a tot o a una gran part del català occidental. Així, al costat d'*arribar* (85 casos) apareix *aplegar* o *plegar* (118 casos), al costat de *defensar* (15 casos), *defendre* (100 casos), al costat de *maleir* (8 casos), *malair* (8 casos), al costat de *mas* (1 cas), *alqueria* (1 cas), al costat de *petit* (79 casos), *xic* (4 casos), al costat de *segell* (1 cas), *sagell* (26 casos). En canvi, es prefereix sistemàticament *espill* i no *mirall*, *febra* i no *febre*, *la fel* i no *lo fel*, *junc* i no *jonc*, *llauger* i no *lleuger*, *melic* i no *llombrícol*, *pererós* i no *pererós* o *pererós*,

castic i no *castig*, *forrar* i no *folrar*, *hui* i no *vui*, *huit* i no *vuit*, *dacsá* i no *blat demoro*, *murta* i no *murtra*, *verdader* i no *vertader*, *punxar* i no *punçar*, *amprar* i no *manllevar*.

Comptat i debatur, es pot observar que els trets lingüístics més arcaïtzants es concentren en les dues primeres parts i parcialment en la tercera, mentre que els més moderns, si bé predominen en la quarta, recorren tota l'obra. Galba —i per Galba hem d'entendre també les possibles manipulacions d'altri que hui desconeixem— procedí probablement de la següent manera: respecta el text de Martorell corresponent als capítols 1-116, potser corregint-hi alguns aspectes gràfics, morfològics o lèxics, manipula o amplifica la redacció original corresponent als capítols 117-289, especialment el darer terç, i redacta tota la part quarta (299-487), potser aprofitant-hi alguns materials de Martorell. Aquestes sumàries impressions "lingüístiques", que s'haunen de confirmar amb un estudi molt detingut i minuciós, vindrien a reforçar les conclusions "estilístiques" de Coromines.

BIBLIOGRAFIA:

- BOSCH, A. "*Dos llenguatges i dos autors del Tirant*", DAINA 2 (1987), 23-34.
- COROMINES, J. "Sobre l'estil i la manera de MARTI JOAN DE GALBA i els de JOANOT MARTORELL", dins *Lleures iconverses d'un filòleg*, Club Editor, Barcelona, 1971, 363-378.
- MARTORELL, J./GALBA, M. J., *Tirant lo Blanch*. Text, introducció, notes i índexs per MARTI DE RIQUER, Editorial Selecta, Barcelona, 1947.
- MOLL, F. DE B., "Els refranys del *Tirant lo Blanc*", BOLLETI DEL DICIONARI DE LA LLENGUA CATALANA XV (1933), 169-172.
- WHEELER, M. W., "*Estar i anar* amb gerundi en *Tirant lo blanc* i *Curial e Güelfa*", ESTUDIS ROMANICS XVI (1971-1975), 2147.